

Željko Rapanić

Suton identitetâ

Željko Rapanić
HR, 21000 Split
Gorička 12

1. Poput uvoda

Kad sam se opet upustio razglabati o identitetu - o čemu sam svojedobno pisao u feljtonu objavljenom u Solinskoj kronici tijekom 2006. - želio sam proširiti neka razmišljanja koja sam tamo bio izložio pa istaknuti nekoliko vrijednosti što su danas znatno ugrožene. Latinska riječ *identitas* označava zbir ili ukupnost činjenica po kojima se jedno-nešto razlikuje od drugoga, trećega itd., od nečega, odnosno netko od nekoga, pokazujući pri tome svoju posebnost. Pojam je to koji u suvremenu izražavanju u hrvatskome i drugim jezicima ima više, često posve praktičnih značenja i sadržaja. Identitet se pokazuje u materijalnome i u duhovnome, u prirodnome okruženju i u mentalitetu ljudi koji u tome okruženju žive; sinkrono (u istovremenosti), na primjer u suživotu, i dijakrono (u raznovremenosti) u povijesnome slijedu. Pri tome se neke posebnosti osobito ističu u okruženju drugih i drukčijih i onih, uvjetno rečeno novih, koje upravo nastaju. Svaki se identitet, naime, očituje upravo unutar zamjetljivih različitosti. Nije nepromjenljiv, razvija se i mijenja, a u toj miješini ne uspijeva uvijek sačuvati sve vrijednosti vlastita bića, već gubeći ih, koji put polagano nestaje. To je njegov suton, pri kojemu ostaje sačuvano sjećanje na posebnosti koje bismo željeli da traju; primjerice, na jedan svijet uređen po uljuđenim načelima, oblikovan više kao željen u svijesti, nego moguć u stvarnosti. Mnoge vrijednosti, međutim, koje su tvorile obilježja nekoga kraja i njegovih ljudi doživljavaju znatne promjene, pa razne pogodnosti što ih suvremenost donosi, poništavaju one prethodne. Zato se mnogo puta s nostalgijom gleda slika zabilježena u sjećanju i vrijednosti koje su konfigurirale prostor i ljude u njemu, ističući im identitet. Nostalgija je ovdje plemenito osjećanje koje čitatelj ne smije povezati s uobičajenim značenjem »crvenoga« ili »crnoga« koje se s danas redovito pripisuje toj riječi.

Može se, naravno, identitet promatrati i kao filozofski pojam s antropološkoga ili s teološkoga polazišta, no

takav ću pristup ostaviti po strani i prepustiti nekome tko je za to kvalificiraniji. Ovdje se izlažu razmišljanja jednoga nostalgičara koji vjeruje u ono što će napisati, u suton identitetâ što, vjerojatno, još mnogi itekako dobro čute i slute. U turbulentnim društvenim, gospodarskim i političkim okolnostima mnoge vrijedne naslijeđene posebnosti sve više hlape, pa gledajući zasad njihov zalazak predosjećam im odumiranje i nestanak. To je ono što sam u Kronici bio tek naslutio. Vrijeme što je od tada proteklo, premda je vrlo, vrlo kratko, tek pet godina, uvjerilo me da sam onda bio u pravu.

Da bi se o nekom identitetu, o tome zbiru posebnosti, moglo raspravljati, osobito u ovakvu nekonvencionalnu obliku, kad se ne izlaže kakav sustavni komentar pojave, nego samo niz slika na granici literarnoga i historiografskoga, valja naznačiti neka polazišta s kojih ili o kojima se raspravlja. Ovom prilikom to su: prostor-pejsaž, grad, te ljudi i njihovo naslijeđe; nekoliko slika, prigodno odabranih, o kojima ću pokušati prikazati vlastita razmišljanja.

2. Identitet i krajolika - prirode

Prilično je lako odrediti prirodni prostor u kojemu živimo, pa onaj od ljudi oblikovan i ljude kojima smo okruženi. Lako se zapaža i došljake, strance, što se po nečemu razlikuju od onih koji tu, u nekome kraju i okruženju otprije borave. No, ni prostor niti ljudi u njemu, kao i čitav neki narod, nisu konstanta, oni se neprekidno mijenjaju i transformiraju, prvi, tj. prostor, u fizički primjetnome pogledu, a onaj drugi, ljudi, kao živa zajednica u svojoj intelektualnoj i duhovnoj sferi. Priroda i pejsaž, okruženje koje pamtimo ili ih se po nečemu sjećamo iz djetinjstva, postupno nestaju, a stvara se nešto drugo, sve različitije od prvoga. Gube se one zapamćene posebnosti koje ostaju u memoriji kao blijeđe uspomene. Promjene su posljedica napretka, koji uz neizmjerne dobitke uvijek traži i nekakvu žrtvu. O tome s drugim poticajom od ovoga našega, onim

literarnim pa, naravno, i u drugačijem kontekstu, piše talijanski pjesnik Giacomo Leopardi u svojem Elogio degli ucelli - Pohvala pticama. Tu, uz ostalo, stoji i ovo: »... una grandissima parte di quello che noi chiamiamo naturale, non è; anzi è piuttosto artificiale: come a dire, i campi lavorati, gli alberi e le piante educate e disposte in ordine, i fiumi stretti infra certi termini e indirizzati a certo corso, e cose simili, non hanno quello stato né quella sembianza che avrebbero naturalmente«. »...golemi dio svega što nazivamo prirodnim, to zapravo i nije. Štoviše, čak je i umjetno: točnije, obrađena polja, stabla i ostale biljke posađene, njegovane i složene u redu, rijeke uređene nekim međama i usmjerene u nekomu toku i štošta tome slično, nije u onakvu stanju i izgledu koji bi imale po prirodi.«¹ Pjesnik vidi prednosti intervencija, iako je svjestan da se događa neprekidna mijena ukupnoga čovjekova okruženja. U konkretnome primjeru to je plodna zemlja u dolinama gdje su oranice, osunčani položaji za vinograde i voćnjake, rijeka za gospodarske instalacije, za plovidbu kad je njome moguća itd. Čuvale su se i šume, i pašnjaci, i neophodna voda koju se, kad je to potrebno, obuzdava.

Već one prve pretpovijesne sjedilačke zajednice vode računa o svome prirodnome okruženju, pa tako, preskočimo uzorito klasično, antičko doba i onodobne pisce prirodoslovce, poput Katona (234.-149.), Kolumele (1. stoljeće), Plinija Starijega (23./34.-78.), spomenimo samo neke od mnogih, i doskočimo u, tobože, mračni srednji vijek, do Kapitulara (zakona) franačkoga cara Karla Velikoga što ih je objavio godine 812., do *Capitulare de villis imperialibus* - do Poglavlja o carevim posjedima. U njima je pokazana znatna briga o prirodi. Osim što se tu bilježi i popisuje sve što se nalazi na carevu imanju, odnosno što je u nekome selu, vodi se osobita briga o tlu i onome što je na njemu, a to zadaća carevih nadzornika. Članci toga kapitulara gotovo su svojevrsan elogij tlu, onaj konstanti koja je dobrim dijelom bila presudna i za konfiguriranje i opstanak svake onodobne zajednice. Nije, naravno, carska briga bila potaknuta nekim idealima i filozofijskim nagnućima, ona je bila praktična i pragmatična. Bila je tada egzistencijalno važna i vrijedna pa se priroda se racionalno koristila jer se od nje živjelo. Intervencije su bile potrebne uvijek kad su osiguravale pogodniji život. No, time je priroda postajala sve više - »artificiale«, kako piše Leopardi. Dobivala je novi izgled, novu posebnost i drukčiji, smijemo li reći - identitet.

U takvu razboritu prihvaćanju prirode, čak u njezinu iskorištavanju (u pozitivnom značenju te riječi) mnoga je razdoblja prihvaćaju i kao posebnu intelektualnu ili duhovnu vrijednost. Nalaze u njoj mjesta ugone, odmora, dokolice, umnih disputa, uvažavajući pri tome redovito blagodati koje okolina i ambijent obilato pružaju vlasniku i njegovu biranu društvu. Takovi posebni položaji postaju ladanjske oaze, od davnoga i glasovitoga Ciceronova Tusculuma, preko mnogih rimskih carskih i senatorskih vila, uvijek projektiranih i sagrađenih u odličnome pejzažnome okružju, poput onih iz rimskoga doba na Brijunima, pa do glasovitih ljetnikovaca renesansnoga i baroknoga doba u Dubrovniku i njegovu okružju na kopnu i susjednim otocima.² Čak do skromna Bulićeva solinskoga Tusculuma koji je pridonio imenu ovoga časopisa. Priroda je u antici bila poticaj intelektualnoj eliti, a cijenila se i u vrijeme kad su već počele germanske seobe, pa su i tada, usprkos prijetećim opasnostima, ugledni pojedinci, vrlo često iz bogatih crkvenih krugova, poput biskupa, gradili mjesta odmora i kontemplacije.

Upravo u tome smislu promišljena vrednovanja ukupnih vrijednosti nekog pejzaža izvrstan je opis posjeda Nicete Akvitanca, biskupa Trijera, što ga je stihovima složio pjesnik Venancije Fortunat (oko godine 565.)³. Donosim taj Venancijev odlomak u slobodnijem prijevodu. »Zid s tridesetak kula opasuje brdo. Na mjestu gdje je donedavno bila šuma, podigao je (Niceta) zgradu. Šireći svoja krila, zid se spušta prema dolini, doseže Moselu, rijeku koja je s te strane granica posjeda. Na vrhu stijene sagradio je palaču nalik na brdo sagrađeno na brdu. Zidom je okružio velik prostor, a sama kuća pokraj, poput prave je tvrđave. Mramorni stupovi nose moćnu strukturu palače. Odatle, s visoka, ljeti se vide lađe koje plove rijekom. Sagradio ju je na tri kata, a kad se popneš, čini se da (svojom sjenom) zakriva polja. Kula nasuprot, koja nadzire pristup, ima kapelu posvećenu svecima, a u kuli se čuva i oružje ratnika. Tu su također dva hitala koji izbacuju projekte (strijele i kamene) što nose smrt prije nego im se uspije izbjeći. Valovi rijeke obuzdani su kanalima koji slijede obrise brda, a mlin što ona pokreće hrani stanovnike. Na brežuljcima, nekad neplodnima, posadio je plemenite loze pa zeleni, obrađeni vinogradi, prekrivaju tlo dotad obraslo gmljem. Voćnjaci rastu posvuda napajajući zrak mirisom (svojega) cvijeća.« Treba u ovome opisu biskupova posjeda, naravno, voditi računa i o Venancijevu pjesničkome izrazu, no on svakako

1 G. Leopardi 1990, str. 233.

2 O ljetnikovcima dubrovačkoga kraja N. Grujić 1991; N. Grujić 2003.

3 Venatius Fortunatus (pjesnik i biograf, prije 540.-oko 600.), De castello Nicetae supra Mosellam. Miscellanea, Lib. III, cap. XII.

pruža iznenađujuću sliku: jedinstvo seoskoga (ruralnoga) i aristokratskoga - luksuznoga, vjerskoga i obrambenoga, složenoga u karakterističnim posebnostima pejzaža.

Takvim gradnjama moćni i bogati investitori poticali su na svojim veleposjedima i obnavljanje mnogočega što je bilo porušeno ili zapušteno u godinama prvih germanskih provala. Posebnosti agrarnoga pejzaža rimskoga obilježja nastojale su se i dalje njegovati. Lijep primjer tome su vinogradi i osobito njegovan i poštovan kult loze i vina, proširen po europskim zemljama, odnosno kult masline i ulja.

Rimska tradicija života »na selu«, dakle na posjedu i u prirodi, gdje je također bila zgrada često visoka komfora, imala je svoj pandan i u nasljedovanju urbanih vrijednosti, odnosno gradskog ambijenta. U Monzi je gotski kralj Teoderik (453. - 526.) sagradio palaču, pripovijeda Pavao Đakon: *...pro eo quod aestivo tempore locus ipse, utpote vicinus Alpibus, temperatus ac salubris existit.* »...jer to mjesto tijekom ljeta, bivajući nedaleko od Alpa, ima blagu i zdravu klimu.«⁴ Nije važno, kako je davno utvrđeno, što je Pavao pogriješio naznačujući geografske udaljenosti navodeći da je Monza blizu Alpa; vrijedan je njegov podatak o doživljaju prirode i lociranju carskih građevina u prikladnu gradskome prostoru. U Monzi je ljeti, i onda kao i danas, uistinu ipak bilo ugodnije i svježije nego u gotsko-bizantskoj Raveni. Pokazuje se tako očitim kako germanski doseljenici nisu bili samo »barbari« ili »vandalski se ponašali« već su usvajali i slijedili tekovine rimskoga načina života. To su pokazali mnogi pripadnici gotske elite gradeći »palače«, točnije vile i ljetnikovce po Italiji i drugim područjima u kojima su boravili. Nije li takva bila u našim krajevima i ona komesa Pieriusa u Polačama na Mljetu iz Odoakrova doba? Ili ona u Ostrvici kod Gata, u mosorskim, omiškim Poljicima? Obje po svoj prilici iz 5./6. stoljeća. Priroda u koju su i smještali bila je pravi poticaj gradnji.

Osim takvih, smije se reći, ne osobito brojnih i sačuvanih graditeljskih pothvata, odnosno njihovih literarnih opisa, svekoliki je pejzaž bio potkraj staroga svijeta ipak znatno degradiran: propadalo je nekad obrađeno zemljište, ali i mnoge građevine i instalacije, poput cesta, mostova, luka, vodovoda itd. Opisujući Ravenu, nekadašnje sjedište carske flote (*classis*), historičar Jordanes,⁵ i on pomalo pjesnički kao i Venancije, pripovijeda kako je polovinom 6. stoljeća luka bila napuštena, a dijelom i zasuta pa *...quod aliquando portus fuerit, spatiosissimos hortos ostendit arboribus plenos verum de quibus non pendeant vela,*

sed poma. »...gdje nekad bijaše luka, pružaju se prostrani vrtovi puni stabala (*arbor-jarbol!*) s kojih ne vise jedra nego voće.« Prestala je uloga luke koju je imala u rimsko doba, trgovine više nema, brodova također, pa se njezina prvobitna funkcija tijekom stoljeća i pol, a možda i nešto više, postupno gasila i čitavo njezino područje zasipalo.

Naše novije doba, otprilike od šezdesetih godina prošloga stoljeća, otkrilo je na poseban način također ljepotu prirode, pa su pomodnim pokazateljem bogatijih ljudi postale vikendice - kuće za tzv. nedjeljni odmor, koje su okupljajući se oko pogodna mjesta, kakve morske uvala ili osunčana proplanka, stvarale tzv. vikend naselja. To je još uvijek bilo u prihvatljivu razmjeru korištenja prirodnoga. Posljednje desetljeće i pol na takvim, nekad ubavim prostorima, nastaju velika tzv. apartmanska naselja, koja bez ikakve mjere i arhitektonskoga ukusa slažu jednu do druge zgrade za »turističku ponudu« ne vodeći računa o prirodnome, o pejzažu i mjeri intervencije i, naposljetku, mnogo puta izgledu zgrade.

Ne pomišljam, dakako, da je moguće, ili da bi u nekim osobitim okolnostima i uvjetima bilo moguće, sačuvati onu »idealnu« prirodu, imaginarnu, kakva je bila u prošlim dalekim ili bližim vremenima. Bila bi zabluda vjerovati u moguće očuvanje njezina identiteta. Uzaludne su danas borbe za prostor koji nije više na cijeni na kojoj je bio, kad je predstavljao egzistencijalni okvir ili bio vrijedan intelektualnoga odnosa prema svijetu i životu u prirodi. Vrijednost mu je danas uglavnom svedena samo na onu novčanu. Nevolje se mogu ublažiti samo uspješnim bõjem da se taj identitet prirodnoga i njegovo obilježje što duže zadrži i što više sačuva. Ne vjerujem zato u konačni uspjeh mnogih udruga koje se iskreno bore za očuvanje identiteta nekoga kraja, odnosno dijela nekoga gradskog područja. Surovi bauk kapitala koji nezadrživo kroči odviše je moćan, a svakako moćniji od plemenitih želja. Vjerojatno su i neki stari Ravenjani s tugom gledali zasutu i napuštenu luku u kojoj nije bilo brodova jer su ih zamijenili voćnjaci. Drugi njihovi suvremenici što su ih posadili, upravo toj novoj funkciji i »povratku« prirode itekako su se radovali. To su bile posebnosti kulturnoga pejzaža koje su određivali ljudi, ali i one same, te iste ljude koji su u takvu ambijentu živjeli. Jedanput se priroda cijnila zajedno s onim što je u njoj stvoreno, drugi put zapuštalala zajedno s djelima ljudi.

Je li, dakle, razvijajući ovo izlaganje, i građevina loša po prirodu koju uvijek nećim remeti ili se, naprotiv, može

4 Paulus Diaconus (720.-799.), benediktinac, langobardski historičar i crkveni pisac.

5 Jordanes (6. stoljeće), rimski historičar, porijeklom Got.

tražiti opravdanje u pretpostavci da ona i obogaćuje prirodu? Onakva struktura, na primjer, koju je opisao Venancije Fortunat, a posjedovao je bogati biskup Niceta? Je li, nadalje, u istome smislu moguće promatrati i grad i spomenik, točnije ono, što danas nazivamo spomenikom ili povijesnom građevinom, spomenikom kulture? Je li postojao kakav osjećaj da se devalvira krajolik kad se gradnjom, mijenjala priroda - prostor? Kad se, na primjer, gradilo nešto kao zajedničko dobro? Neke sam vlastite stavove - da ne bi ovdje ta pitanja ostala bez ikakva odgovora - već izložio u knjizi *Baština na dlanu*, zastupajući misao o kontinuiranoj mijeni pristupa sveukupnome naslijeđu, naravno i pristupa prema prirodi, prema svim ljudskim tragovima u prostoru.⁶ Vjerujem, naime, da su ljudi itekako cijenili ono čime su raspolagali, ali je potreba opstojanja dovodila do one misli napisane u Leopardijevu odlomku. Građevina je jedna od tih egzistencijalnih potreba, a ona mnogo puta ne ovisi samo o naručitelju, investitoru, nego i o graditeljevu prihvaćanju prirode, ambijenta, okoliša. U posljednje doba i o grubo praktičnim i zlokobno pragmatičnim ponašanjima zajednice u kojoj nastaje.

Ona idilična, zapravo zamišljena priroda, pa zato čak i nestvarna, literarna, postoji u mašti pjesnikâ i slikarâ, od pompejanskih freskista do ottočentističkih vedutista i pejzažista našega doba. Uvijek privlači umna ili emotivna čovjeka koji i tom ljubavlju kazuje vlastiti identitet. Nije li daleki i nesvjesni odraz toga odnosa prema prirodi i galantno darivanje dame cvijetom ili cvijećem, i nije li mnogo osobne plemenite topline utkano u nastojanja odgojiteljica (teta u vrtićima) i učiteljica da djeci pokažu ljepote prirode da ih pouče nacrtati, ubrati i darovati cvijet? Ravnatelja i nastavnika, pak, da uredi školski vrt i djeci tako barem posredno potaknu interes za prirodnim. U stvarnosti, pak, i suvremenu odnosu prema okruženju i sve obilnijem nekontroliranu interveniranju u nju, prijati joj sve veće uništenje. Nažalost, prijati na svoj način i onim mnogim plemenitim pedagoškim nastojanja koja sam upravo spomenuo.

Eto, to je suton jednog identiteta, neke od posebnosti što određuje neki kraj, pokrajinu, neki grad i, naravno ljude u njemu.

2. Baština urbanoga i urbani identitet

Dalmatinsko obalno područje pripada mediteranskome svijetu. Sve važne kulturne stečevine nastale su uz more, a mnogo manje njih u njegovu zaleđu. I tu, pak, re-

dovito u vezi s obalom. Prometni i trgovački razlozi učinili su taj primorski kraj dijelom antičkoga, a potom i svakoga sljedećega povijesnog zemljovida. Mediteranska komponenta ostavila je i na našoj obali očit, nezaobilazan i trajan trag: to su gradovi. Oni su promišljene, koji put planirane graditeljske strukture, u kojima su sjedišta uprave, organizirane civilne i crkvene vlasti, središta trgovine, poveznice su prometa, izvorišta reda, kulture i napretka. To pokazuje ustrajnost da se opstane na jednome mjestu i da se tu živi, napreduje pa koji put i trpi.

Vrijedilo je, naime, načelo po kojemu prostor treba upotrijebiti, a ne zloupotrijebiti ili iskoristiti, pa time i uništiti. Takav racionalni odnos proizlazio je iz činjenice da se slijedilo i uvažavalo stoljetno ponašanje koje pretpostavlja i suživot među ljudima i suživot s okolišem. Graditeljski zahvat na ograničenu prostoru bio je katkada načinjen i na nečiju štetu. No, uvažavanje zajednice i sugrađana opravdavalo je vlastiti gubitak. Tradicija se vrlo polagano, sasvim neprimjetno mijenjala, a stalna mijena bila je uporna i polagana, ali nezamjetna. U naše doba, umjesto zajedničkome, komunalnome, gotovo sve se podređuje interesu moćnih, jednostavno rečeno - kapitala, a zapostavlja briga o onome što je korisno svima. To je, doduše, katkad bilo obilježje i minulih vremena no, ono destruktivno, bilo je nekada znatno teže provesti, jer je sankcija bila naznačena u komunalnome zakoniku - gradskome statutu koji se poštovao.

Na takvim, i dakako, mnogim drugim temeljima, gradovi su oblikovali svoju posebnost. Nisu u fizičkome pogledu bili isti, ali su im bile zajedničke mnoge osobine: uređeni način života, struktura uprave, red i stanovita sigurnost unutar zidina, gospodarska osnovica, zanati i trgovina, urbana kultura i još štošta, što oblikuje biće svakoga srednjovjekovnoga grada. Karakterističnu sliku takva ambijenta složio je, na primjer, talijanski pjesnik Antonio Pucci u spjevu *Le proprietà del Mercato Vecchio* (Obilježja Stare tržnice - ovdje bi lijepo stajala i riječ »posebnost«, odnosno onaj »identitet« kojemu su posvećeni ovi redci) opisavši živi ambijent Firenze, navodeći mnogo pojedinosti i posebnosti toga firentinskoga trga.⁷ Nabraja sve što je na njemu: crkve (ima ih četiri), ulice koje vode do trga, zgrade, kuće i kule, skladišta, zatim spominje majstore i obrtnike, trgovce povrćem, sirom, jajima, voćem, divljači, pa mesare, peradare, mjenjače i posuđivače novca, kamatare, postolare, krojače, gostioničare, liječnike, kockare, švercere, kurtizane i prostitutke, pederaste, sva-

6 Ž. Rapanić 2000, str. 124. Taj pristup, pak, ovisi o mnogočemu što izlazi iz okvira kojima se obično određuje graditeljstvo i o kojima raspravljamo u ovoj prigodi.

7 A. Giuliani 1975, str. 295. A. Pucci, umro oko godine 1390., pjesnik petrarkističke inspiracije, pripada krugu tzv. »poeti minori del Trecento«.

kovrsni svijet koji tu dolazi i boravi, posluje, prosjači, potuče se katkada i ubada nožem (čak!), ali pjeva i veseli se. U jednoj tercini toga spjeva (stihovi 73 do 75 i stih 76, donosim uz izvorni tekst i moj prepjev) Pucci kaže:

*Non fu già mai cosí nobile giardino
come a quel tempo gli è Mercato Vecchio,
che l'occhio e 'l gusto pasce al Fiorentino.*

Non credo che nel mondo abbia parecchio.

*Nikad nije bilo trga tako fina,
kao što bijaše ta Tržnica Stara
ugodna i duhu, oku Firentina,*

Vjerujem na svijetu da joj nema para.

Naše doba, nažalost, odnosi se prema naslijeđu destruktivno. Često se ponaša suprotno nekim starim načelima pa pojedinačni interes zakriva opći. Vrijednosti grada lako se ponište pa time i ona posebnost nekoga njegova dijela. U Splitu je to očito s tzv. starom gradskom jezgrom, gdje su potpuno nestali sadržaji koji takvu dijelu grada pripadaju i takav dio grada označuju. Ona prestaje biti, kao i u Dubrovniku, mjesto života: stanari napuštaju trošne kuće koje kupuju inozemni milijunaši, a oni, radikalno preuredivši ih, u njima tek povremeno borave. Male dućane i zanatske radnje starih gradova zamijenili su veliki prodajni centri izvan grada, pa i te standardne funkcije jezgre postupno odumiru. Ona misao o zajedničkome, koja je stimulirala i pojedinca i zajednicu, uvelike je zanemarena, pa tako nije nimalo strano obezvrijediti prostor u kojemu se živi, uzurpirati sve za trenutni, bezobzirni osobni interes odabranih ili moćnih, za pojedinačnu korist. Međutim, nije više moguće primijeniti srednjovjekovne običaje pa dovesti kojega profesionalnog upravljača iz inozemstva kako su to uradili Splitski polovinom 13. stoljeća kad su doveli gradonačelnika iz Ankone, pravnik Gargana de Arscindis, točnije dovesti gradonačelnika koji bi probleme popisao i riješio.

Jezgre bez stanovnika i standardna gradskoga života negiraju identitet i biće grada. Nazivaju se povijesnicima pa postaju zanimljive organiziranim skupinama turista koje vode i usmjeravaju vodiči, pokazujući im i nudeći i tu »turističku ponudu«. Osobni interes kazuju tek malobrojnim obrazovani, koji prepoznaju identitet grada i njegovo biće

u tijesnim ulicama, starim zgradama, strukturi građevina, uzidanim reljefima, portalima palača itd. Stari grad, međutim, dobiva naglo drukčiju konfiguraciju svojih funkcija i sadržaja pa zbog toga svoj drukčiji lik i biće. Pamte ga sve malobrojniji, koji ga s nostalgijom čuvaju u sjećanju.

Eto, to je suton još jednog identiteta, suton staroga grada i njegovih stanovnika.

3. Identitet naroda i mit

Prirodni prostor i grad, kojima sam posvetio prethodne retke, u mnogome određuju i ljude koji u njemu žive. Mijenjajući se, mijenjaju i njih. Zato i ova razmišljanja dovode neizbježno do traganja za iskonom, za porijeklom neke zajednice, a onda i čitava naroda. Za njegovim identitetom. Taj put, međutim, obično odvodi u nekakvu priču, a kad je riječ o rodu i narodu, zatim o nekome kraju i njegovim stanovnicima, koji put srcu i duhu u vrlo dragi mit. Ako znanost tada namjerava nešto protumačiti, teško može prodrijeti svojim argumentima u neprozirne naslage mašte i pustih želja. Lijepo je bila jednom prilikom kazala ugledna povjesničarka Nada Klaić: »Kad se javnost postavi u položaj da bira sama između pozitivnih i negativnih tvrdnji« (onoga što godi i onoga što se duši sviđa) »onda će ona bez sumnje izabrati ono što je pozitivno« (lijepo, privlačno, herojsko, epsko, a ne poraz, tugu, nesreću). Heroji nacionalnih mitova lako prevladaju prostor, granice svoga djelovanja i povijesnu realnost u koju su postavljeni, pa postaju idoli koji stvaraju mit. Taj, pak, izaziva emotivnu i intelektualnu identifikaciju s nečim čega zapravo u stvarnosti nije ni bilo. Konfiguriraju se pri tome svojevršni ideologemi i mitologemi, kako je te pojave odlično nazvao Radoslav Katičić.⁸

Historiografija 19. stoljeća na takav je način postavljala svoja »narodotvorna« polazišta, koja su poprimajući politička obilježja, pridonosila stvaranju tadašnjeg pojma naroda i narodnosti u svijesti svih slojeva društva. Tako je Nikola Šubić Zrinski, boreći se protiv Turaka, postao idol nacionalnog u suvremenu, današnjemu značenju te riječi, premda takav nije bio, niti je, zapravo, u svoje vrijeme to mogao biti.⁹ Mitovi, pak, mnogo puta služe političkim programima jer potiču na akciju, na identifikaciju s uspješnim protagonistima priče i time na ponavljanje njihovih uspjeha. Primjer takva tumačenja davnih stoljeća i ličnosti odlično je, gotovo duhovito, a znanstveno posve utemeljeno, prikazao Neven Budak u opsežnoj raspravi Povijest i mit, tiskanoj u njegovoj knjizi Prva stoljeća Hr-

8 R. Katičić 1993, str. 206, 254.

9 Opširnije o ovome Ž. Rapanić 2010, str. 197.

vatske.¹⁰ Opisao je ličnost biskupa Grgura, tzv. Ninskoga, koji je u historiografiji i literaturi, a u pragmatičkim političkim konstelacijama prve polovine 20. stoljeća, sve do razdoblja SFR Jugoslavije, od biskupa Hrvata i tobožnjega borca za nacionalnu crkvu, jezik i pismo, postao u nekih pisaca čak - ideologom jugoslavenstva. Štoviše, u jednoga od njih, on je nastavak tisućljetne borbe hrvatskoga naroda od *Pacta conventa* do AVNOJ-a, Tita i Partije. Slično tome i stihovi pjesmuljka Od stoljeća sedmog vrijedili su nekim našim političarima devedesetih godina prošloga stoljeća, a nekima vrijede i danas, kao valjan dokaz o doseljenju Hrvata; mnogo više od znanstvenih radova koji su taj događaj drukčije i točnije protumačili.

Tako se »sa stoljećem sedmim« dolazi do one uvijek zanimljive teme o porijeklu i dolasku Hrvata do obale mora, do pitanja: tko smo, od kada, odakle dolazimo. Jesmo li Slaveni ili potječemo iz azijskoga podneblja, iz Irana ili iz Afganistana. No, porijeklo nekoga naroda, njegova etnogeneza, ili pripovijest o porijeklu (*origo gentis*), nije proces koji bi se mogao smatrati lako objašnjivim pa konačno protumačenim. Pogotovo ne tumačenjima koja se katkad pročitaju u dnevnim novinama kad se pokušava čitateljima približiti, kako piše jedan novinar, »molekularno-genetička« istraživanja. Moguće je, međutim, nedvojbeno ustvrditi da nijedan narod nije oduvijek, nije nastao odjednom, već da nastaje i da se neprekidno mijenja. Uostalom etnogeneza označuje uvijek proces, a ne određuje egzaktno neki početak, začetak, pa na pitanje o nastajanju, odgovorom ne definira neko točno mjesto, vrijeme i ne određuje sve činioce da bi nekom narodu točno odredila porijeklo. Slikovito rečeno, a uz malo šale, moglo bi se odgovoriti: svi smo potomci biblijskoga Adama i dolazimo iz njegova raja zemaljskoga, iz one idealne prirode i isto takva idealna biblijskoga pejzaža. Naravno, potomci smo i grešne Eve. No, tu bi se odmah pojavio znatan problem! Kako naći svoje ishodište, vlastiti početak i porijeklo. Svaki čovjek, naime, ima dva roditelja, u drugome »koljenu« (njegov sin ili kći) imaju četiri pretka, u trećemu (unuk ili unuka) već osam i u toj se progresiji umnožavanje nastavlja. Kad se vratimo daleko u prošlost vlastite obitelji naići ćemo na tisuće predaka kojima smo potomci, bezbroja osoba kojima ne znamo tzv. etničko porijeklo. Tko smo onda mi? »Geni« i takva istraživanja kojima je drugi znanstveni cilj neće pomoći da se odredi neka davna etnička pripadnost jer ta istraživanja ne mogu odrediti ni tadašnjega Hrvata, ni Srbina, ni Slovenca, Talijana, Nijemca, Mađara, niti Turčina Azijata itd. O tome se, k

tome, u tim dalekim neprozirnim stoljećima prošlosti nije ni vodilo računa u današnjemu, često politiziranome smislu. Miješanja tih, nazovimo ih prigodno, etničkih identiteta, događala su se mnogo puta iz pragmatičkih razloga na svim društvenim razinama. Pri tome se o »nacionalnosti« nije razmišljalo, pogotovo pri sklapanju feudalnih, klasnih brakova. Rodovska ili obiteljska pripadnost bila je nekada najpogodniji način da se postignu politički ciljevi. Nije li i kralj hrvatski Zvonimir oženio Helenu, sestru kralja Ladislava iz roda ugarskih velikaša Arpada, koji poslije njegove smrti, a za Kolomana preuzimaju »baštinu«, sukobljavaju se s hrvatskom rodovskom elitom, ali sklapanju potom s njom sporazum, tzv. *pacta conventa*. Na kraju tih zbivanja, koji su se odvijali po standardima svoga doba i uz priznanje pape, Koloman se okrunio u Biogradu i za kralja Hrvatske i Dalmacije. Ugarski je kralj tim činom pridobio hrvatske velikaše, a oni dobili svoga novoga seniora - novoga kralja. Tako je manje iscrpljujućim ratovanjem, a više vjenčanjem i diplomacijom, kako bi se danas kazalo, Koloman postigao pripojenje hrvatskih područja na dalmatinskoj obali kojima su tada smjerali i Mlečani. Hrvatska feudalna elita ujedinila se da bi zadržala vlast na pojedinim područjima. Nad njima se samo promijenila kraljevska dinastija koja vlada, što je bila posve uobičajena pojava u srednjem vijeku i dugo poslije. Zvonimir i Helena, Ladislav i Koloman bili su igrači političkoga manevriranja što se provodilo između ugarskih, mletačkih i hrvatskih političkih interesa. Identitet naroda, kako se podrazumijeva od romantičkih vremena druge polovine 19. stoljeća, tada se nije očitovao kao nacionalna kategorija.

To doba, međutim, doba tzv. buđenja nacionalne svijesti, konfigurira i narode i narodnosti bez obzira na njihovo porijeklo. Tako su, na primjer, današnji Francuzi nedvojbeno romanski narod no, iako nose ime jednoga moćnog ranosrednjovjekovnog germanskog naroda - Franačka, nitko ih ne smatra Germanima, kao što ni Bugarima nitko danas neće zaniijekati slavenski identitet, iako nose ime azijskih nomada. Formalni etnički identitet stvara se tako protokom vremena, mijenja se, dopunjuje ili osakaćuje, na primjer, političkim razdvajanjem dotad združenih zajednica-država. Da nije tako, tko bi mogao odrediti porijeklo današnjemu američkome narodu. Amerikanci su građani Sjedinjenih Država jer se tako osjećaju, sami su sebi odredili pripadnost, kao što i glasoviti i vrsni »hrvatski nogometaš« Eduardo da Silva i, naravno, mnogi drugi sportaši, mogu biti članovi hrvatske reprezentacije, jer su se u jednome razdoblju svoga života opredijelili da budu

10 N. Budak 1994, str. 159; citat na str. 191.

i Hrvati. Oni zaista nisu »genetski« Hrvati, jer takva istraživanja nimalo ne određuju ičiju nacionalnu pripadnost.

U doba romantizma posvuda u Europi formiraju se nacionalni pokreti, u Italiji, na primjer, to je Risorgimento, u nas Ilirski pokret - Ilirizam, nastaju političke organizacije, stranke, mnoga kulturna društva nacionalnoga obilježja, jezik i literatura, pa glazba i još mnogo toga ima naglašeni pečat narodnoga obilježja. No, lijep primjer takvim procesima u kojima se oblikuje nacionalni identitet pokazuje i hrvatski jezik. Početkom devedesetih godine zahvatio ga je purizam i vraćanje zaboravljenih riječi, čistunstvo čemu su razlog bila politička događanja. Pri tome se izgubila iz vida činjenica da je i jezik medij u trajnu mijenjanju, tako reći uvijek u nastajanju, pa su tako u hrvatskome već od 16. stoljeća aktualne mnoge posuđenice iz češkoga jezika - koje s onima iz 18. stoljeća, to bi bio treći sloj posuđenica, danas ne slute takvo inozemno porijeklo. To su, na primjer, riječi časopis, krajolik, naklada, obrazac i obrazovati, obzor, obred, predmet, prijam, prirodopis, pronevjeriti, sustav, tlak i još mnogo riječi, pedesetak i više njih. Njima bi trebalo dodati i hungarizme i turcizme, koji su danas u normalnoj, standardnoj upotrebi u hrvatskom jeziku. Sve su te riječi ostvarile »hrvatski jezični identitet« i nimalo ne narušavaju njegovu ni morfološku, niti u primjeni specifičnu sintaktičku strukturu. Tome nasuprot bezbrojni sasvim nepotrebni anglizmi, koji mogu imati posve dobre prevedenice (kalkove), uništavaju hrvatski jezik do granice nerazumljivoga. Zato čitatelja upućujem na odličnu knjigu lingvistkinje Nives Opačić: *Hrvatski u zagradama*.¹¹ Tu je na stotinjak primjera, koji su od tiskanja njezine knjige nedvojbeno umnogostručeni, pokazala kamo ide naš jezik. Odgovornost za taj, ne više suton njegova identiteta, koji sam pridružio svojoj raspravi, nego potpuni mrak, odgovornost treba tražiti prije svega u novinama, radiju i televiziji. Parafrazirajući pjesmu Prijatelji stari, gdje ste, koju je proslavila Tereza Kesovija, rado bih zapjevao O, lektori stari, gdje ste? Na to bih imao potpuno pravo sjećajući se svoje više od četrdesetljetne suradnje u novinama i na radiju, tisuća napisanih priloga i tada uglednih lektora poput Joška Rodina u splitskoj Slobodnoj Dalmaciji, od kojih se uvijek moglo što god naučiti, s njima komentirati i raspraviti. Kad bih danas samo iz jednoga broja jednoga dnevnika izdvojio loše primje-

re pogrešno upotrijebljenih riječi, loše skovanih novih, pa netočno napisanih ili pročitanih, mogla bi se ispuniti gotovo jedna tzv. autorska kartica. Prednjače danas riječi poput »sanirati« i to ništa manje nego rupu na cesti, ili požar i sl., zatim »zbrinuti« otpad, ali i bolesnika ili beskućnika. No, možda su još strašnije riječi kovanice: »vodovodizacija« (što znači dovesti vodovodne cijev na neko određeno mjesto), »bankariti« (poslovati s bankom), »slocirati« (premjestiti ili, kao ekvivalent ovome, jedan vrlo često upotrijebljen glagol - »izmjestiti«, kojemu je porijeklo u rječniku i terminologiji JNA), pa »biciklirati« i »bicikliranje« (voziti bicikl na za to predviđenoj stazi) itd. Ima ih toliko mnogo da zaslužuju poseban prilog. Jezik kao vrlo bitna odrednica nacionalnoga, eto, naglo i nezaustavljivo gubi svoje biće što je, čini mi se, možda i pogubnije od gubitka identiteta nekoga kraja, prirodnoga ili urbanoga prostora. Ako se ona prva dva mogu teško spriječiti, ovaj može relativno lako.

Neka mi na samu kraju bude dopuštena kratka digresija. Opća, posvudašnja znatna akulturacija, nastojanje da se izjednače ljudi i narodi u mnogim važnim po-jedinostima svakodnevna života, iako tome nema uvijek dobrih uvjeta, težnja za višim standardom, često puta očitim zapostavljanjem vlastitih tradicionalnih društvenih normi nekoga podneblja, te podvrgavanje interesima svjetskoga kapitala i biznisa, devalvira vrijednosti na kojima se temeljilo i na tim temeljima gradilo biće nekoga naroda, odnosno njegov identitet. Zato ću citirati akademika Davorina Rudolfa, koji je u razgovoru s novinarom Slobodne Dalmacije Hrvojem Prnjakom u *Spektu*, subotnjem prilogu tome listu 18. lipnja 2011., a u povodu duga puta Hrvatske u Europsku uniju, kazao i ovo: »Od država Europe stvara se Država Europa. U novoj političko-gospodarskoj zajednici tope se i još će se sve više topiti suvereniteti država članica.« I nešto dalje: »U toj golemoj, povijesnoj transformaciji, naše političke i intelektualne elite imat će težak i odgovoran zadatak, morat će ulagati stalan napor da se nacionalni identitet i nacionalni interesi hrvatskoga naroda ne uruše, istope, nestanu.« Pretpostavljam da će znati i moći to ostvariti.

Što se mene tiče, ja sam suton identitetâ uočio, spoznao i pokušao s nekoliko tek lagano povezanih primjera i opisati.

11 N. Opačić 2006.

Literatura

- N. Budak 1994 Neven Budak, *Prva stoljeća Hrvatske*, Zagreb 1994.
- A. Giuliani 1975 Alfredo Giuliani, *Antologia della poesia italiana. Dalle origini al Trecento. Vol. 2*, Milano 1975.
- N. Grujić 1991 Nada Grujić, *Ladanjska arhitektura dubrovačkog područja*, Zagreb 1991.
- N. Grujić 2003 Nada Grujić, *Vrijeme ladanja*, Dubrovnik 2003.
- R. Katičić 1993 Radoslav Katičić, *Uz početke hrvatskih početaka. Filološke studije o našem najranijem srednjovjekovlju*, Split 1993.
- G. Leopardi 1990 Giacomo Leopardi, *Opere. Elogio degli uccelli*, Roma 1990.
- N. Opačić 2006 Nives Opačić, *Hrvatski u zgradama. Globalizacijske jezične stranputice*, Zagreb 2006.
- Ž. Rapanić 2000 Željko Rapanić, *Baština na dlanu*, Split 2000.
- Ž. Rapanić 2010 Željko Rapanić, *Tri ljubavne anegdote kao povijesni izvor*, Scripta Branimiro Gabričević dicata, Trilj 2010, 197-226.

Riassunto

Željko Rapanić
Il tramonto del identità

Nel presente brano in forma di un essay l'autore tratta il problema dell'identità che sta versando al suo tramonto, piuttosto sua vera negazione. In considerazione, tra tanti, in quest'occasione prende tre elementi: il paesaggio - la natura, la città come un'entità per se, e gli uomini con la loro posizione in riguardo alle proprie origini, ossia l'etnogenesi. Per tutti e tre ritiene una futura prossima fine o scomparimento, lento ma progressivo, che pian piano sta negando tanti valori tradizionali.

Il paesaggio naturale viene continuamente disturbato per servire all'uomo. Cita perciò un piccolo frammento dall'Elogio degli uccelli di G. Leopardi nel quale il poeta scrive «... una grandissima parte di quello che noi chiamiamo naturale, non è; anzi è piuttosto artificiale: come a dire, i campi lavorati, gli alberi e le piante educate e disposte in ordine, i fiumi stretti infra certi termini e indirizzati a certo corso, e cose simili, non hanno quello stato né quella sembianza che avrebbero naturalmente». Il passo serve all'A. per approfondire la propria proposta: l'uomo per ovvie e diverse ragioni interviene nel ambiente naturale, ordinando il paesaggio alle culture o alla costruzione di vari impianti. Volgendo lo sguardo nel passato trova un'esempio di valore nelle costruzioni elaborate e raffinate dal vescovo Niceta Aquitano, descritte da Venazio Fortunato. Commenta poi un passo di Paolo Diacono su il palazzo di Teodorico a Pavia e una nota di Jordanes su Ravenna e il porto di Classe. Sono gli esempi di una ben curata e raffinata intevenza nel ambiente naturale. A questi esempi confronta alcune interposizioni contemporanee nel paesaggio di un tutt'altro impianto, quello distruttivo.

Quanto al secondo elemento in elaborazione l'A. definisce per primo l'ambiente mediterraneo nel quale sorgevano le città costiere dalmate. Stà poi analizzando il rapporto degli loro abitanti medievali con il ambiente urbano, prendendo in considerazione qualche brano notato negli statuti o nelle leggi cittadine del tempo. Per illustrare un caratteristico, anzi paradigmatico ambiente medievale cita i versi di Antonio Pucci sulle Proprietà del Mercato Vecchio. Riassumendo può constatare un assai diverso rapporto degli uomini di oggi - in confronto con loro predecessori - che la sua città non vivono integralmente come propria ossia propria ai loro concittadini. In questi fatti trova un seguente, secondo tramonto dell'identità, in questo caso quella urbana.

Gli uomini, gente, nazione o il popolo, per finire la esplicazione del tema indicato, sono il terzo elemento che tende al inevitabile tramonto. Perdendo la propria identità, inglobando si nelle sfere di totale globalizzazione i popoli perdono, tra l'altro, anche la propria lingua che sta assumendo moltissimi anglicismi, assolutamente diffusi e insufficienti. Tuttavia essendo di moda negli medii, tanto scritti quanto elettronici, diventano quasi obbligatori nella normale comunicazione. In fine, come un nostalgico vero e opponente sincero alle idee unificatorie e globalistiche, ma non da posizioni nazionalistiche, l'A. con scetticismo aperto vede le idee unificatorie dell'Unione europea.